

ТЕОРИЈСКА ЗАСНОВАНOST ПРОФЕСИОНАЛНЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ

Драго Бранковић*, Драгана Цветковић**

Прегледни рад doi: 10.7251/NSK1701019B UDK 37.048.4:354.85 COBISS.RS-ID 6464280

Резиме

Професионална оријентација у условима глобализације и брзог развоја информатичко-комуникационих технологија има нови персонални и друштвени значај. У педагогији нису конституисане и развијане посебне теорије професионалне оријентације. Критичка анализа педагошких и психолошких схватања већег броја педагошких проблема омогућава теоријско заснивање професионалне оријентације као специфичних педагошких и друштвених процеса. У овом раду презентована су теоријска изворишта професионалне оријента-

ције која се налазе у концепцијама и теоријама избора занимања, вриједносним оријентацијама, задовољству животом, професионалним интересовањима, преференцијама за избор занимања, професионалном информисању и професионалним савјетовањима. У наведеним теоријским изворима идентификовано је више комплементарних схватања, која, синтетички посматрано, омогућавају сагледавање и утврђивање нових функција и процеса професионалне оријентације.

Кључне ријечи: избор занимања, вриједносни оријентације, задовољство животом, професионално информисање, професионално савјетовање.

* Драго Бранковић је professor emeritus на Филозофском факултету Универзитета у Бањој Луци и председник Друштва педагога Републике Српске. Е-mail: drago.brankovic@teol.net

** Драгана Цветковић је мастер андрагогије.
Е-mail: dragana_@yahoo.com

Увод

Професионална оријентација представља битно подручје педагошког рада, али и комплексан и занимљив теоријски проблем. Педагогија се тим проблемом бавила у зависности од одређених друштвено-историјских околности. У појединим временским периодима посебно у условима брзог друштвеног развоја и професионална оријентација била је у функцији не само адекватног избора занимања већ и доквалификације и преквалификације радника. Посљедње деценије прошлог и у првим деценијама овог вијека професионална оријентација, у практичном, али и теоријском смислу заостаје иза других подручја педагошког рада. У теоријском смислу, у овом подручју користи се већи број термина (професија, оријентација, професионална оријентација, професионално информисање, професионална интересовања, професионална мотивација, професионалне преференције и други) којима се означавају основни проблеми професионалне оријентације. Непрецизност у кориштењу наведених и сличних термина ствара већи број тешкоћа и неразумијевања. Према најширем схватању *професионална оријентација* најчешће се дефинише као активност чију суштину чини пружање помоћи појединцу при избору занимања (професије), стручном оспособљавању (професионални развој), запошљава-

вању или прилагођавању захтјевима и потребама рада. Суштину професионалне оријентације чине мјере и поступци које имају превентивни карактер. Професионална оријентација има посебно изражен друштвени карактер јер се помоћу ње остварују и друштвене потребе школовања младих, запошљавања, професионалног развоја и преквалификација. Професионална оријентација је континуирани друштвени и персонални процес. Најпознатији видови професионалне оријентације су: а) професионално информисање, б) савјетовања при избору занимања, в) професионална селекција и професионални развој. У педагошкој литератури посебна пажња се посвећује школској (високошколској) професионалној оријентацији. Њену суштину чини помоћ младима у избору области даљњег школовања.

Теоријске основе професионалне оријентације чине концепције и теорије избора занимања, вриједносне оријентације, задовољство животом, интересовања, преференције те специфичне функције и процеси професионалног информисања и савјетовања.

Концепције и теорије избора занимања

Професионална оријентација као посебно подручје андрагошког и педагошког рада нема конституисану посебну теорију (теорије) која би свеобухватно утврдила основне закони-

тости рада и дјеловања у тој области. Из укупне андрагошке и педагошке теоријске мисли изведене су и прилагођене основне поставке теорија избора занимања. У андрагошкој, педагошкој и психолошкој литератури представљене су двије концепције и већи број теорија избора занимања. Међу њима најпознатије су социологистичка и психоаналитичка концепција избора занимања. Према *социологистичкој концепцији* избор занимања зависи од већег броја средњих социјалних фактора (Miler i From, 1966). Међу њима најзначајнији директан утицај имају породица и школа. Поред њих постоје и фактори који остварују индиректан утицај (социјална припадност, економско стање, материјална добит, незапосленост, кадровска политика) на избор занимања. *Психоаналитичка концепција* избора занимања изведена је из психоаналитичке теорије чију суштину чине урођене подсвјесне реакције индивидуе у свим њеним поступцима и активностима. Према тој концепцији избор занимања детерминисан је несвјесним жељама и потребама појединца. Према схватањима представника психоаналитичке концепције (B. Forer, A. Brill, B. Beilin, K. Clark) избор занимања усмјерен је према задовољавању потреба вољно-мотивационе структуре личности. Из тога су настала схватања према којима је избор занимања несвјестан процес који је аутоматски попраћен импулсивним реакцијама (само то занимање и

ништа друго). Појединац ће несвјесно изабрати занимање које ће максимално, или у највећој мјери, задовољити његове потиснуте жеље чиме се мало простора оставља за лични развој и слободу воље. Личност која бира занимање према психоаналитичкој концепцији у правилу је у сукобу са реалности (способности, ниво знања, материјалне могућности). И поред тога „компромису као решењу сукоба та два принципа, ни психоаналитичари не одричу улогу” (Пајевић, 2006, стр. 99).

Осим наведених основних концепција (социологистичка и психоаналитичка) у педагогији и психологији постоји и већи број теорија избора занимања: теорија Ане Рое, Крумболтцова теорија, Гинзбергова теорија, Готфредсонова теорија, теорија афективног везивања и Холандова теорија.

Теорија Ане Рое (A. Roe) има карактер теорије породичне климе и у основи је заснована на психоаналитичком схватању према којој се избор занимања одвија у сфери несвјесног а занимање које се бира усмјерено је на задовољавање различитих потреба (интереси, потребе, вриједности) које се формирају под утицајем породице (Roe, 1956). Према овој теорији у избору занимања пресудно је рано дјетињство а у оквиру њега породични односи (односи родитеља и дјете). Дјеца која одрастају у позитивној породичној атмосфери преферирају занимања у којима доминира рад са људима. Из

негативне породичне атмосфере дјеца преферирају занимања усмјерена за рад са стварима, уређајима и предметима. Поред породичне климе Рое не искључује ни утицај социјално-економских фактора (Roe, 1956). И ова теорија као и друге теорије избора занимања има недостатака а посебно у схватању према којем се „професионални интереси развијају само у периоду детињства и младалаштва, па у том периоду и можемо деловати на њихов развој” (Олјаћа и Kosanović, 1987, стр. 17).

Крумболтзова теорија (J. D. Krumboltz) припада социјалним теоријама и проблем избора занимања схвата и тумачи као интеракцију диспозиција, срединских услова, искуства и одређених вјештина. Диспозиције детерминишу могућности развоја способности, стицање знања и развијање вјештина у одређеном занимању. Стечена искуства у школи, раду и слободном времену такође битно утичу на избор занимања. И одређене вјештине према овој теорији такође утичу на избор занимања. Основна теоријска премиса ове теорије садржана је у схватању интеракције наведених фактора (Krumboltz, 1977).

Према *Гинзберговој теорији* (W. Ginzberg) избор занимања је развојни и дугорочни процес који се остварује кроз одређене фазе и траје од раног дјетињства до краја адолесценције. Развојне фазе прате процеси смањивања интересовања за занимања чији избор

се на крају завршава компромисом између особина личности и средишњих услова. Особа често бира занимање које може учити посматрањем у породици или ужој друштвеној средини (Ginzberg, Ginzberg and Saxlad, 1951). Представници ове теорије не искључују и утицај других фактора на избор занимања. Јер избор занимања није дефинитиван да би претходне одлуке представљале непремостиву препреку за њихово преиспитивање и мијењање. А то значи да са „зрелошћу појединца расте и спремност да се уложи додатни напор да се промењене одлуке реализују” (Brančić, 1986, стр. 43).

Готфредсонова теорија (L. S. Gottfredson) позната је као теорија животних стадијума у дјетињству и адолесценцији. Ти животни стадијуми објашњавају процесе избора занимања. Готфредсон износи схватање према којем у сваком стадијуму под дејством различитих фактора настају ограничења у слободи личности да изабере занимање које његовим жељама највише одговара (Gottfredson, 1985). Такав избор врши се према селекцији из ширег спектра занимања. Битни фактори избора занимања према овој теорији су доступност занимања и могућност запослења. Процеси избора занимања према Готфредсоновој теорији детерминисани су способностима личности за компромисе између својих жеља и ограничавајућих фактора. Особа која је присиљена на компромисе према овој теорији „прво ће одустати од својих интересовања,

онда од престижа занимања, а тек на крају пристати да разматра занимања за које сматра да не одговарају” (Рајевић, 2006, стр.113).

Теорија афективног везивања конституисана је на основу теоријских схватања Цона Боулбија о коригованом партнерству (Bowlby, 1978). Суштину ове теорије чини „рана шема” афективног везивања приликом избора занимања. Према схватањима представника ове теорије постоје три опште шеме избора занимања. Прва је *сигурна шема* (дјеца се слободније понашају, редовно комуницирају са другима, осјећају се компетентно) а приликом доношења одлуке о избору занимања исказују висок ниво самосталности. Друга шема термилошки је одређена као *анксиозно-амбивалентна* и дијете се у тој шеми осјећа анксиозно и са високим степеном несигурности у односима са другим људима. Сходно томе дијете је у оквиру ове шеме анксиозно и несигурно у избору занимања. Суштину треће шеме означене као *шема избјегавања* чине увјеравања да се другим људима не може вјеровати. Та особина неповјерења према другим људима посебно се изражава код професионалног информисања и професионалног савјетовања. Ова теорија је све актуелнија а „разлоге пораста популарности ове теорије видимо у растућој свести о важности психосоцијалног (поља, искуства, деловања) међу професионалцима хуманистичке оријентације” (Половина, 2005, стр. 121).

Холандова теорија (John L. Holland) спада у структурне теорије избора занимања. Холанд је своја теоријска схватања о избору занимања утемељио на сазнању о постојању подударности између карактеристика личности, специфичности његове средине и изабраног занимања. Основни процес код избора занимања је интеракцијски процес којим се усклађују односи између типа личности и модела средине. Холандова теорија има посебан значај у истицању „поред генетских и срединских фактора утицаја вредности на процес професионалних преференција” (Олјаћа и Косановић, 1987, стр. 19). Да би прецизније одредио подударност, интеракцију и усклађивање Холанд је идентификовао шест типова личности: реалистички, интелектуални, социјални, конвенционални, предузимачки и умјетнички. Основни критеријуми за разврставање личности у више типова били су: психолошке карактеристике, облици понашања, системи вриједности, интереси и вриједоносне оријентације (Holland, 1956). Емпиријска истраживања која је провео Холанд и његови сљедбеници показала су да је највише мјешовитих а најмање чистих типова личности.

Личност која преферира активно-сти у којима доминира снага, спретност, координација, манипулација машинама (предмети, средства) назвао је *реалистички тип личности*. Такве личности немају довољно развијене вербалне и интерперсоналне способ-

ности па избјегавају интеракције са другим људима. Преферирају рад са апаратима и различитим уређајима (имају златне руке). Високо цијене материјалне награде па преферирају занимања у којима доминира рад са машинама и уређајима. Те карактеристике овај тип личности одређују као реалистичан тип рада и понашања.

Други тип личности преферира занимања у којима је доминантно укључено размишљање, разумијевање, организовање и истраживање. Терминолошки тај тип личности Холанд је означио као *истраживачки тип*. Основне психолошке карактеристике истраживачког типа личности су: *оригиналност, аналитичност, интроспективност, радозналост, самосталност и независност*. Истраживачки тип личности нема високо развијене интерперсоналне способности што се практично испољава кроз недовољно развијене способности и вјештине комуницирање са другима. Личност овог типа високо самоевалуирају стечена знања и преферирају научни рад.

Социјални тип личности има развијене вербалне и интерперсоналне способности па је тиме и усмјерен на комуникацију и пружање помоћи другим људима. Овај тип је препознатљив и према друштвеним активностима и развијању кооперативних односа са другима. Има развијене способности разумијевања према поступцима и понашањима других а препознаје се и према емпатијским реаговањима. У

избору преферира занимања у сфери друштвених и хуманистичких професија (Holland, 1956).

У избору занимања Холанд је препознао и *конвенционални тип личности* који преферира уобичајене (конвенционалне), прецизне и структуриране активности. У практичним активностима конвенционални тип личности исказује понашања која имају практичан карактер са прецизним и детаљним приступима и облицима понашања. Бира занимања која му доносе материјални успјех и каријеру.

Предузимачки тип личности препознаје се према израженим способностима и вјештинама доминације над другим људима. Воли да се такмичи и високо вреднује материјалне награде а посебно оне које му доносе висок друштвени статус. Исказују високе организационе способности, самопоуздање и доминацију над другима.

Типови који преферирају маштовитост, двосмисленост, нејасне активности и креативност Холанд је терминолошки одредио као *умјетнички тип личности*. Код таквих особа доминира емотивна и изражајна (самоизражајна) компонента. Препознају се по индивидуализму и идеализму у схватању друштва, природе и самог себе. Организаторске и руководне способности ниси развијене а не придаје важност правилима и уобичајеним (рутинским) способностима. Код избора занимања исказују преференције према умјетничким професијама.

Типологија личности коју је поставио и теоријски уобличио Холанд није идеална типологија. И сам њен креатор је истицао да у стварности не постоје „чисти” типови личности већ је наглашавао да се најчешће јавља „мјешовити тип” (Holland, 1956). На основу тих сазнања Холанд је закључио да је избор занимања веома сложен персонални (психолошки) проблем и да избор не зависи само од типа личности већ и од интеракције наслијеђених диспозиција, утицаја срединских фактора као и активности личности која бира занимање. На тим основама Холанд је идентификовао најпримјеренија занимања за сваки тип личности. Критички посматрано, Холандова теорија показала се погодном за „саветодавни рад и прогнозу основних подручја професионалног опредељења, мада поједине њене поставке нису потврђене” (Рајевић, 2006, стр. 98).

Вриједоносне оријентације и задовољство животом

За научно заснивање теорије професионалне оријентације посебно су значајна и научна сазнања о вриједоносним оријентацијама и задовољство животом. У педагошкој литератури вриједносне оријентације схватају се и тумаче у односима са вриједностима и вриједоносним системом. Вриједности се различито дефинишу и схватају. Оне усмјеравају људско понашање на личност да она „чини

оно што мисли да би требало чинити или да чини оно што жели чинити” (Ferić, 2009, стр. 14). И поједине науке су сходно свом предмету проучавања развијале специфичне дефиниције вриједности што је чињено и у педагогији и андрагогији. Педагошке вриједности су „релативно трајне карактеристике личности (диспозиције) и систем увјерења којима се изражава доживљај релационог односа личности (субјекта) са својствима вриједности (идеали) објекта којима се задовољавају одређени циљеви (жеље, потребе, остварења) уз изражену самоактуелизацију субјекта” (Бранковић и Микановић, 2010, стр. 314).

Вриједоносне оријентације у педагогији и андрагогији такође имају наглашен индивидуални карактер и представљају „мање артикулисан систем увјерења, односно само релативно досљедну и довољно кохерентну усмјереност на одређене категорије циљева“ (Бранковић и Микановић, 2010, стр. 315). Прецизније, вриједоносне оријентације могу се одредити са неколико одредница: 1. вриједоносне оријентације су општи принципи понашања и практичног дјеловања, 2. вриједоносне оријентације исказују општи однос личности и објекта, 3. вриједоносне оријентације усмјеравају личност ка задовољавању људских потреба, 4. вриједоносне оријентације укључују и лична увјерења према циљевима, 5. вриједоносне оријентације садрже и досљедност у различитим активностима.

У етици и психологији развијена је и посебна типологија личности у односу на њихово схватање и практично понашање у сфери вриједности. Тако је Шпрангер (Eduard Spranger) поставио посебну типологију личности у односу на вриједносне оријентације. Његову типологију шест типова личности детаљније образлаже Ферих (Ferić, 2006):

а) Теоријски тип личности – когнитивно је усмјерен посебно на објективно посматрање, запажање, читање, истраживање, (само) учење и логичко закључивање (објективно сазнавање истине). Теоријски тип личности бира занимања са доминантно теоријским и истраживачким радом;

б) Економски тип личности – вриједносно је усмјерен ка корисним и практичним активностима, производњи материјалних добара, размјени роба и потрошњи. Бира занимања производног и потрошачког карактера, занимања која му доносе профит и углед у друштву;

в) Естетски тип личности – препознаје се по усмјерености ка различитим областима естетских вриједности, доживљавању и исказивању импресија, уређивању радног и животног простора и стваралаштва у околини, ширем окружењу и самом себи. Одликују се по креативности и индивидуализму. Естетски типови личности бирају занимања са доминантно умјетничким садржајима и активностима;

г) Социјални тип личности – преферира вриједности које исказују људи у свом понашању и дјеловању (цијене друге, емпатични су, приступачни, комуникативни и саосјећајни). Најчешће бирају друштвена и хуманистичка занимања,

д) Политички тип личности – посједује вриједносне оријентације у оквиру којих преферирају индивидуалну и друштвену моћ. Бирају занимања која им омогућавају испољавање снаге и моћи владања другима;

ђ) Религијски тип личности – тражи смисао сједињавања себе са неком вишом реалности. Бирају занимања у чијој се основи налазе вјерске, туристичке и друге сличне активности.

Критичари Шпрангерове типологије личности указују на њена ограничења наглашавајући непостојање „чистих” типова личности. Поједине карактеристике личности налазе се не само код једног већ и код више типова личности што умањује универзалност ове типологије. И поред тога, Шпрангерова типологија указује на везу типова личности и избора занимања. Поред Шпрангерове у савременој психологији постоје и други покушаји изграђивања типологија личности који се могу довести у контекст избора занимања. Стога је у конституисању и развијању посебне теорије професионалне оријентације неопходно укључивање савремених психолошких сазнања о типовима личности као битној детерминанти избора занимања.

Задовољство животом такође је битна детерминанта избора занимања. Друштвене и хуманистичке науке у свом предмету проучавања (оне то експлицитно не исказују) треба да садрже и елементе за теоријско осмишљавање и емпиријско провјеравање задовољства животом. Задовољство животом битна је „компонента личног благостања и одређује се као глобална самопроцена квалитета живота у односу на сопствене критеријуме, независно од конкретних вредности, норми и циљева” (Vasić, Šarčević i Trogrlić, 2011, стр. 151). Задовољство животом не може се сматрати као стабилна црта личности јер њена постојаност детерминисана је временом и промјенама услова живота. Смисао и суштина задовољства животом може се схватати и тумачити на основу хедонистичког и холистичког приступа. Суштину хедонистичког приступа чини равнотежа између позитивних и негативних осјећања са наглашеном емоционалном димензијом. Према хедонистичком приступу нису само позитивне емоције компонента која доноси задовољство животом већ на њега битан утицај имају и различита појединачна задовољства, смисао живота, постигнућа и ангажованост поједине личности у властитом животу.

У психологији и педагогији израђено је више модела и теорија (Локва теорија, Диспозицијска теорија, Адамсова теорија, двофакторска теорија), као и модела задовољства животом (Diener and Ryan, 2009). Концепт

задовољства животом, према схватању Пенезић (Penezić, 2006), могуће је објаснити помоћу три модела: а) дедуктивни модел (модел одозго према доле) – људи имају способност да врше позитивну или негативну процјену задовољства животом на општем нивоу, б) индуктивни модел (модел одоздо према горе) – људи имају способност да процјењују животно задовољство на основу процјена задовољства у појединим областима живота и в) модел динамичке равнотеже – модел који почива на утицају различитих димензија личности на процјену задовољства животом. Поред модела конституисан је и већи број теорија чије основне премисе објашњавају суштину задовољства животом. Најпознатије такве теорије су:

– *теорија пријатности и бола* – људи имају уређене диспозиције по којима осјећају одређено задовољство или бол за остварено или неостварено задовољство,

– *теорија крајњих тачака* – задовољство се постиже и доживљава на основу задовољавања основних потреба и циљева (срећа или несигурност у животу),

– *теорија активитета* – задовољство животом се постиже само ако је особа укључена у одређене (примјерене тој особи) активности које јој доносе осјећање задовољства,

– *асоцијационистичка теорија* – заснива се на схватању према којем претпостављене диспозиције према

задовољству се формирају на основу позитивних асоцијација које стварају научену способност за реаговање на специфичне начине,

– *теорија процјене (самопроцјене)* – сваки појединац процјењује (самопроцјењује) ниво свог задовољства животом на основу компарације са другим појединцима који се налазе у њиховом социјалном контексту,

– *теорија самоопредјељења* – задовољство животом објашњава способности појединца да се укључи у активности које су му интересантне и које му омогућавају испољавање високог нива аутономије.

Задовољство животом као теоријско-методолошки проблем јавља се као „резултат разлике између очекивања особе и испуњавања основних људских потреба” (Marić, 2012, стр. 86). На степен задовољства животом утичу двије групе фактора. Прва се одређује као унутрашња реалност (карактеристике личности; позитивне и негативне емоције; способности; здравствени статус; расположења; доживљај задовољства). Другу групу чине спољашња реалност (квалитет друштва; осјећај физичке, економске и правне сигурности; доступност образовању; једнакоправност полова; могућност запошљавања; доступност информацијама; позиција појединца у друштву; перспективе развоја друштва).

Самопроцјена степена задовољства животом као веома сложена каракте-

ристика (својство) личности битна је детерминанта избора занимања али и професионалне оријентације у цјелини. С обзиром да је задовољство животом увијек одређен „поглед“ на протекли дио живота па код избора занимања личност подсвјесно или намјерно преиспитује свој дотадашњи животни пут. Процјена задовољства животом и избор професије само су на први поглед два одвојена процеса. У стварности „поглед“ на властити живот и избор професије истовремени су и међусобно условљени процеси. Личности које су задовољне протеклим дијелом живота бирају она занимања која им омогућавају наставак већ изабраног животног пута (стила) и тиме повећавају ниво задовољства. Личности које су незадовољне или мало задовољне дотадашњим животом бирају занимања за која процјењују да ће им учинити промјену (корекцију) животног пута како би промијенили смисао и токове властитог живота и повећали (виши ниво) задовољства животом.

Интересовања и преференције у избору занимања

На избор занимања битно утичу интересовања и преференције оних који врше избор занимања. Интересовања су појам којим се уочава, разумијева и тумачи одређена усмјереност личности. Прецизније интересовања су термин са „значањем психолошке

усмерености ка одређеним садржајима и спремности да они буду предмет делатности” (Крстић, 1996, стр. 257). Психолози сматрају да интересовања нису само посебна особина личности нити други назив за потребе (мотиве, намјере, ставове) већ да су она својеврсна комбинација више особина које се формирају у активностима са неким садржајима. Интересовања се могу схватати и тумачити као „својеврсне мање или више сложене организације различитих особина личности која под утицајем социјалног учења и личне активности особе постају трајна и стабилна диспозиција за одређени начин субјективног доживљавања и практичног деловања у односу на објект у вези ским је стечена” (Педагошка енциклопедија 1, 1989, стр. 283). Усредсређеност ка предметима и појавама које жели нека личност да упозна и проникне у њену суштину чини основни смисао интересовања. Да би се особа заинтересовала за неки садржај она прво обраћа пажњу на тај садржај, упознаје тај садржај, разумеје његову суштину те уочава повезаност тог садржаја са властитим потребама, мотивима, знањима, способностима и вјештинама. Интересовања су и битна карактеристика личности и она имају наглашену когнитивну и емоционалну компоненту (перцепција, пажња, мишљење, памћење, емоције).

На основу развијених интересовања особа изграђује и своје професионалне преференције. Дакле у ос-

нови преференција налазе се интересовања. У општем значењу „преференција је склоност да се нешто претпостави нечем другом. Да би субјект исказао своју преференцију, мора имати могућност избора” (Педагошки лексикон, 1996, стр. 394). Преференција или избор је последица сложених психолошких процеса у којима доминирају емоције. У тим сложеним процесима идентификоване су три врсте избора занимања: а) жељени избор (занимање за које постоји интересовање и које се особи допада), б) реални избор занимања (занимање се особи допада, способна је за то занимање, постоје могућности запослења) и в) присилан избор занимања (ради виших циљева особа је присиљена да изабере одређено занимање). Преференције али и избор занимања често су резултат компромиса између особе и социјалне средине. Стога се може говорити о адекватним и неадекватним преференцијама. Адекватне су оне преференције које су у складу са способностима и особинама личности а посебно интересовања.

На преференције и избор занимања утиче више фактора. Најчешће се ти фактори сврставају у двије група: а) психолошки фактори (мотиви, интересовања, задовољство животом, карактер, емоције) и б) социо-економски фактори (породица, незапосленост, материјалне могућности).

Функције и процеси професионалне оријентације

Основна функција професионалне оријентације садржана је у потреби упознавања особа са карактером и специфичностима одређених занимања или казано савременим педагошким језиком са компетенцијама које се постижу у одређеним занимањима. Исто тако професионална оријентација има битну функцију у разбијању стереотипа и предрасуда о одређеним занимањима (типично мушка или типично женска занимања). Њен основни циљ је да „усмјери људе на она подручја рада, која најбоље одговарају њиховим психолошким особинама и склоностима, и у којима они зато имају и највише изгледа за успјех” (Вујас, 1959. стр. 73). У оквиру основних функција професионалне оријентације, према нашем схватању, битно је усмјеравати и оспособљавати младе за:

– упознавање са могућим профилима занимања у друштвеној средини и ширим свјетским размјерама,

– упознавање са утицајима нових информатичко-комуникационих технологија на различита занимања,

– откривање, критичко процјењивање и преиспитивање сопствених жеља, мотива, интересовања и склоности за одређена занимања,

– оспособљавање за израду стратегије планирања сопствене каријере као коначног циља али и појединих стратешких етапа у постизању каријере,

– оспособљавање за компарацију властитог профила личности са профилом који захтијева одређено занимање,

– критичко сагледавање разноврсних могућности образовања за изабрано занимање.

Поред наведених утицаја професионална оријентација има функције и на сузбијању предрасуда према којем сваки појединац има способности само за један одређени посао као и на „утврђивању оних личних карактеристика кандидата које представљају контраиндикацију за улаз у нека одређена звања” (Вујас, 1959, стр. 73).

Професионална оријентација је јединствен процес у оквиру којег се остварују више појединих процеса или фаза јединственог процеса. Педагози и андрагози су сагласни да се тај јединствен процес састоји од најмање двије фазе: а) фаза професионалног информисања и б) фаза професионалног савјетовања.

Професионално информисање заснива се на систематском прикупљању и дисеминацији битних карактеристика занимања. Професионално информисање у школским условима треба да обухвата цјелокупни наставни процес (редовна настава, додатна настава, ваннаставне активности, екскурзије, посјете предузећима и установама, изложбе и друго). Поред тих облика савремене информацијско-комуникационе технологије омогућавају брзо прикупљање потребних информација

за избор занимања. Професионално информисање остварује се и непоредним путем (посјете школама, факултетима, предузећима и установама, разговори са стручњацима из одређених занимања и друго). За професионално информисање веома су битне основне карактеристике информација (садржаји, истинитост, вриједност, корисност, чињеничко стање). У условима брзих техничко-технолошких промјена информације о занимањима се брзо мијењају па и застаријевају што усложњава проблеме професионалне оријентације.

Друга фаза професионалне оријентације обухвата више различитих облика професионалног савјетовања које у правилу изводе високостручни кадрови (психолози, педагози, андрагози, социјални радници) или специјализоване институције. Професионално савјетовање изводи се и у школским институцијама (школски психолог, школски педагог). Савјетодавни рад и дјеловање чини један или више понекад и читав низ савјетодавних разговора са појединцем или мањом групом (евентуално његовим родитељем) са циљем упознавања основних карактеристика појединца и специфичности преферираних занимања. У оквиру професионалног савјетовања (савјетодавни разговор) „савјетодавац не поставља само питања већ говори напомене, реплике, сугестије изражава подршку, одобравање, похвале али и извјесна неодобравања, а понекад изрази педагошки прихватљива су-

протстављања” (Branković i Pić, 2003, стр. 57). За професионално савјетовање битна је оспособљеност савјетодавца а посебно посједовање вјештина у примјени метода савјетовања: а) метода директног савјетовања, б) метода индиректног савјетовања и в) метода еклектичког савјетовања. У процедурама професионалних савјетовања савјетодавци треба да упознају или да истраже (примјена одређених инструмената) основне карактеристике личности која бира занимање. Професионално савјетовање има специфичне токове (уводни разговор, поступци савјетодавног разговора и савјетодавно дјеловање). У професионалном савјетовању треба створити такву атмосферу у којој постоје висок ниво повјерења, схватања и тумачења одређених проблема. Савјетовање је „предодређено да помогне васпитанику да он сам схвати и прихвати себе, своје проблеме и да настоји да проналази средства за њихово решење или да учи да се различитим проблемима прилагођава” (Rakić, 1967, стр. 92). Стога ће савјетодавац у току савјетодавног разговора испољавати висок ниво емпатичног разумијевања саговорника јер ће на такав начин потпуније разумјети личност. Савјетодавац који се дистанцира „избјегава сваки облик присности и брзог братимљења, а то га чува од уплитања у замршене међуљудске односе у којима се лако замагљује јасноћа различитих интереса” (Schulz von Thun, 2002, стр. 196) ствара ситуацију која отежава процесе савјетовања.

Закључне мисли о комплементарности теоријских схватања

У претходном дијелу текста приказали смо више питања и различитих теоријских схватања сложеног феномена професионалне оријентације. Површнија анализа показује да постоје битне разлике између наведених схватања, да не постоји кохерентна теорија, те да је тешко конституисати јединствено теоријско схватање, разумијевање и тумачење професионалне оријентације. И поред тога, студиозна критичка анализа презентованих теоријских схватања показује да постоји један број заједничких „тачака” и да је могуће примјењујући методолошке поступке комплементарности доћи до цјеловитијих, научно прихватљивијих и практично примјенљивих теоријских основа професионалне оријентације.

Комплементарност (холизам, триангулација, еклектицизам, комбиновани приступ и сл.) у основном значењу одређује се (Вујаклија, 1985) као онај који допуњује или који служи као допуна. У педагогији и андрагогији комплементарност се схвата као посебан теоријско-методолошки поступак који се заснива на допуњавању теоријских схватања различитог нивоа општости, теоријских полазишта, истраживачких аспеката, вриједности, домета и ограничења. Комплементарним схватањем уобличава се нови те-

оријско-методолошки конструкт којег чине заједничке одреднице више различитих али међусобно не супротстављених сазнања. И комплементарност као теоријско-методолошки конструкт има ограничења која се посебно испољавају кроз стварање нових електичких схватања, схватања која у унутрашњој структури имају одреднице међусобно супротстављене (једна искључује другу).

Идентификовање и критичка анализа заједничких одредница које се међусобно допуњују (комплементарне су) омогућава да се у виду синтезе искажу сљедеће одреднице:

– теорије избора занимања теоријски утемељују подударност између психофизичких карактеристика личности, специфичности њихове средине и изабраног занимања,

– типови личности високо корелирају са професионалним преференцијама и избором занимања,

– избор занимања означава континуиран и дугорочан процес који започиње у дјетињству, исказује се у периоду касне адоленценције и траје до краја радног вијека,

– вриједносне оријентације (вриједности, систем вриједности) као трајне карактеристике личности усмјеравају личност ка задовољавању различитих људских потреба,

– задовољство животом (живот којим живи) као самопроцјена дотадашњег живота усмјерава личност ка занимању која би омогућава наста-

вак већ изабраног стила живота (занимања) или које ће му омогућити промјену (корекцију) животног пута,

– интересовања чију суштину чине свијест о значају одређеног занимања и емоционалну привлачност тог занимања су битне одреднице теоријских схватања професионалне оријентације,

– професионалне преференције омогућавају личности да путем компромиса особе и социјалне средине од више могућности изабере једно занимање и тиме обезбиједи жељени или реални а избјегну присилни избор занимања,

– професионална оријентација као континуирани друштвени и индивидуални процес одређена је професионалним информисањем и професионалним савјетовањем на чије токове директно утичу карактеристике личности (селф концепт), средински фактори (породица, школа, вршњаци, материјалне претпоставке) и активност особе која бира занимање.

Наведене одреднице као цјелина не чине неку нову теорију већ представљају синтезу теоријских основа професионалне оријентације што може битније утицати на њен развој у новим техничко-технолошким и друштвеним условима.

Литература

- Bowlby, J. (1978). *Attachment and loss. Vol. I: Attachment*. London: Penguin Books.
- Brančić, B. (1986). *Psihološke teorije izbora zanimanja*. Beograd: Naučna knjiga.
- Branković, D. i Ilić, M. (2003). *Osnovi pedagogije*. Banja Luka: Comesgrafika.
- Бранковић, Д. и Микановић, Б. (2010). Вриједносне оријентације и слободно вријеме. У зборнику *Култура и образовање – детерминанте друштвеног напретка* (стр. 311–326). Бања Лука: Филозофски факултет.
- Bujas, Z. (1959). *Psihofiziologija rada*. Zagreb: Institut za higijenu rada.
- Vasić, A., Šarčević, D. i Trogrlić, A. (2011). *Zadovoljstvo životom u Srbiji*. Niš: *Primenjena psihologija, br. 2*, str. 151–177.
- Вујаклија, М. (1985). *Лексикон страних речи и израза*. Београд: Просвета.
- Ginzberg, E., Ginzberg, W. and Saxlad, J. L. (1951). *Occupational choice: an approach to a general theory*. New York: Columbia University Press.
- Gottfredson, L. S. (1985). The role of self-concept in vocational theory. *Journal of Counseling Psychology, Vol 32, No. 1*, 159–162.
- Diener, E., & Ryan, K. (2009). Subjective well-being: a general overview.

- South African Journal of Psychology*, 39 (4), 391–406.
- Крумболтз, Ј. Д. (1977). *Апликација теорије учења при световању за кариеру. В Како нај светујем? Приспевања о поклицима световању*. Лjubљана: Izida.
- Крстић, Д. (1996). *Психолошки речник*. Београд: Савремена администрација.
- Марић, М. (2012). Permanentno obrazovanje, опште задовољство животом и психичко благостање. Београд: *Андрагошке студије, бр.1*, 81–98.
- Милер, Д. и Фром, В. (1966). *Индустријска социологија*. Загреб: Panorama.
- Олјаћа, М. и Косановић, М. (1987). *Андрагошка професионална оријентација у удруженом раду*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Пајевић, Д. (2006). *Психологија рада*. Београд: Liber.
- Педагошка енциклопедија 1* (1989). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства,
- Педагошки лексикон* (1996). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Пенеџић, З. (2006). *Задовољство животом у адолесцентној и одраслој доби*. Задар: Свеучилиште у Задру.
- Половина, Н. (2005). Теорија осећајног везивања: преглед истраживања. *Зборник института за педагошка истраживања, Вол. 37, бр. 2* (стр. 57–81). Београд.
- Ракић, В. (1967). *Интервју и васпитање*. Сарајево: Завод за издавање уџбеника.
- Roe, A. (1956). *The psychology of Occupations*. New York: Wiley.
- Schulz von Thun, F. (2002). *Kako međusobno razgovaramo 2*. Загреб: Erudita.
- Ferić, I. (2009). *Vrijednosti i vrijedonosni sustavi: psihologijski pristup*. Загреб: Alinea.
- Holland, J. L. (1956). *Making vocational choices: a theory of careers*. Englewood-Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Drago Branković, Dragana Cvetković

THEORETICAL GROUNDS OF PROFESSIONAL ORIENTATION

Abstract

In conditions of globalization and fast development of information technologies professional orientation has gained new personal and social significance, which the science of pedagogy has not recognized in terms of developing some special theory. The critical analysis of pedagogical and psychological understanding of numerous pedagogic issues makes it possible for researching into professional orientation as a specific pedagogic and social process. This paper presents theoretical bases of professional orientation that can be found in concepts and theories of professional choice,

value orientations, satisfaction in life, viewed, make it for determining new professional interests, and professional functions and processes of professional counseling. The aforementioned orientation.

bases identify more complementary perspectives which, synthetically **Key words:** *professional choice, value orientation, satisfaction in life, professional counseling.*

